

НАЦИОНАЛНА ХУДОЖЕСТВЕНА АКАДЕМИЯ

КАТЕДРА „МОДА“

**Ризата – знаков код и белег за идентичност в българския
традиционен костюм в края на XIX и началото на XX век.**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за придобиване на научна и образователна степен „доктор“

на Рафаела Валентинова Рафаелова

Научен ръководител

доцент Анна Аврамова

София, 2019

НАЦИОНАЛНА ХУДОЖЕСТВЕНА АКАДЕМИЯ

КАТЕДРА „МОДА“

**Ризата – знаков код и белег за идентичност в българския
традиционен костюм в края на XIX и началото на XX век.**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за придобиване на научна и образователна степен „доктор“

на Рафаела Валентинова Рафелова

Научен ръководител

доцент Анна Аврамова

София, 2019

I. Структура на дисертационния труд

Дисертационния труд е структуриран в четири глави, увод и заключение, библиография и две приложения. В приложение II са включени 100 изображения. Основната част се състои от 157 стр., а илюстративния материал от 55 стр. Библиографията съдържа 99 източника, от които 88 литературни източника и 11 електронни материала.

II. Съдържание

Увод

1. Исторически преглед на ризата в българския традиционен костюм. Части и предназначение.

1.1. Произход на ризата.

1.2. Обичаи в методите на конструиране.

1.3. Видове ризи.

2. Исторически преглед на везбения орнамент. Основни групи и значения.

2.1. Историческо проследяване на основните везбени знаци.

2.2. Мотив и сложносъставни композиции.

2.3. Най-често срещани везбени орнаменти. Употреба и значение.

2.4. Видове бодове.

3. Определяне на значението на термина идентичност. Дрехите и символите като белег за идентичност в българското традиционно общество.

3.1. Идентичност – значение.

3.2. Теория на Ерик Ериксън за идентичността.

3.3. Социална идентичност.

4. Мястото на шевицата в XX и XXI век. Приложението ѝ в модата с технологични похвати. Трансформации, обуславящи новата форма на шевицата на XXI век.

4.1. Български дизайнери работили с традиционно българско облекло през XX век.

4.2. Употребата на знаци и символи в XXI век.

4.3. Нови технологии (AR, VR) и приложението им в модната индустрия.

4.4. Запазване на значението везбената символика чрез технологии.

Заклучение

5. Публикации

6. Библиография

III. Характеристики на дисертационния труд.

Ризата в българския традиционен костюм обединява в себе си знания от всякакъв характер. От направата на платовете за нейната изработка, през кройката (конструкцията) и извезването ѝ - всичко е под формата на ритуал, всичко носи скрита символика или показва принадлежност. Тя е белег, който определя статута и идентичността. Везбената орнаментика е закодирана със символика, история и традиция, предавана с векове.

Разработването на темата „Ризата - знаков код и белег за идентичност в българския традиционен костюм в края на XIX и началото на XX век” търси обобщаване на знанието за символите и знаците, използвани в традиционния костюм. Това систематизиране има като основна цел предаването и разбирането на знанието за древните везбени знаци чрез нови технологии. Разработването на нова система от технологии, които предават същевременно знание за традицията и уникалността на модния продукт, се базира на проучване на модните тенденции, както и на преглед на психологичната нагласа на пазара. Модната индустрия е в ролята на разпространител на

знание. Технологиите са съществена част от тази индустрия и са главният иновативен метод за предаване на знания и информация.

Основна задача в настоящия труд е обстояният преглед на частите на ризата, която е главен носител на информация. Конструкцията, както и силуетът, начинът на зашиване и видовете ризи не са случайни, а са част от белезите и знаците, които съдържа традиционното облекло. Самата риза и начинът на носене разкриват аспекти от личния живот на притежателя ѝ, както и неговата принадлежност към определен район или група. Случайности няма и в украсата (шевиците представляват един вид писмо). Най-силният и активен елемент от българската традиционна риза е везбеният орнамент, който до голяма степен ѝ придава идентичност и играе ролята на знаков код. Символите в традиционното облекло носят не само характера на украса - те съдържат белези и идентификации за притежателя си, закодирани знаци, по които се е водил диалог на друго ниво и които са определящи за индивида в социален и индивидуален аспект. Материята, свързана със символиката на знаковия код в ризата, е резултат на многобройни проучвания на изследователи и историци в сектора на етнографията. Тези трудове в голямата си част носят предположения за значението и произхода на везбените орнаменти, както и на ризата - такава, каквато я познаваме. Подробното проследяване на конкретни символи и знаци позволява да приемем изводите за техния произход и значение за верни и да се основаваме на тях в стремежа да ги разберем и интерпретираме в новото време, както и да върнем максимално ярното им използване. Целта е също така да се обособят основните символи с тяхното конкретно значение и използване. За да бъдат те разбрани и приложени в новото време, е необходимо обширно проучване на значението, произхода, начините на изпълнението им, както и разновидностите им.

В проследяването на сложната връзка между човека и дрехата в традиционното общество и при промените, настъпили в новото време – предвид силното въздействие на дрехата върху вътрешния свят на човека и обратното, – важна е и психологическата гледна точка. Търси се изясняване и определяне на термина „идентичност” - не само като показваща принадлежност към нация, район, род, а и като индивидуална специфика и проява на Аз-а. Ризата се разглежда като част от човека, а не в ролята си на обикновена дреха. Също така и възприемането ѝ като табу, и важноста, и свръхсилите, които са ѝ придавани в традиционното общество. Въвежда се и терминът „идентичност” - специфично за съдържанието му в контекста на ризата и нейното значение. Важно е да се направи съпоставка и между значението на дрехите и самите те като белег за идентичност в миналото и сега. В тях везбената орнаментика няма характеристиката на украса; тя носи белези и идентификации за притежателя си, носи закодирани знаци, с които се е водил диалог на друго ниво, които са определящи за индивида в социален и индивидуален аспект. Епигенетичната теория на Ерик Ериксън за развитието на личността се разглежда

във връзка с представата у човека за усещането за "самоцялост" и постоянство във времето. Характеризирането на идентичността като многодименсиален процес предполага разглеждането ѝ през социално-психологическа перспектива. Ето защо психологичните значения на идентичността са от особено значение. Също и изясняването на придаваните свръхестествени значения на символи и знаци, както и на облеклото като цяло на психологично ниво, и систематизирането на психологичните анализи върху темата идентичност.

Важна задача е извеждането на AR и VR технологиите и тяхното приложение в модната индустрия. Проучва се конкретно тази технология, чрез която смисълът на „заклученото знание” и „скритото значение” на везбените орнаменти може да се изрази буквално с визуални средства, и „магията” на този старинен код да оживее с помощта на технологични похвати. В този смисъл се разглежда и изяснява идеята за създаването на мобилни приложения, които са емблементирани в дрехата. На практика това са напълно нови методи за комбиниране на технология и моден дизайн и те подлежат на експериментиране.

Целта на тези опити е предаването на знания и символи от традицията да бъде реализирано в нов, напълно функционален продукт, което само по себе си е иновация в българския моден дизайн. Емблементирането на символи и знаци от везбената орнаментика в съвременно облекло, които да бъдат разчитани от мобилно приложение, е основна задача и принос на труда. Както по-нататък ще стане ясно, в дадената задача се търси и интеракция между дреха и мобилно устройство, която да може да бъде наблюдавана от носещия.

Обстойното проучване на AR и VR технологиите и техните възможности показват тяхното реално приложение в модата. Когато става дума за този тип технологии, те не остават само в рамката на модния дизайн или проектирането на облекло. Те могат да имат приложение във всеки аспект от модата: маркетинг, брандинг, проектиране, технология, ревюта и др.

IV. Методология:

В изследването са използвани различни научни методи. В разработването на дисертацията се използва системен подход, който спомага за достигането до съответните заключения. Приложени са общологични методи на проучване, сравнение, анализ, обобщение, дедукция. Включен е и дискурсивен анализ, емпиричен метод.

V. Литература:

Литературата използвана в дисертацията е с различен характер, отговарящ на различните глави на труда. Присъства голямо количество свързано с етнографски изследвания, исторически сведения, както и чуждестранна историческа литература. За разглеждането на термина идентичност от психологична и социологична гледна точка е използвана предимно чужда литература, от трудове на утвърдени имена в психологията. Последната глава налага използването на техническа литература, както и статии свързани в новите технологични разработки, маркетингови анализи и нови тенденции в модата

VI. Терминология:

Изследването ще започне с разяснение на основните понятия и термини, с които си служи етнографията. Анализират се едни от най-важните и ключови наименования в изразната сфера. Прави се опит за обособяване на термините, използвани в страната и да се систематизират. Използван е интердисциплинарен подход, като са комбинирани дефиниции от речници, енциклопедии, определения, направени от изследователи етнографи. Извежда се основна терминология, свързана пряко с конструирането и технологията на ризата. Прави се опит да бъдат систематизирани основните символи и техните названия. Разглеждат се и термините използвани от психологията.

VII. Кратко изложение на дисертационния труд

Увод

В увода е обособена актуалността на избраната тема, както и нейната теоритична значимост. Прави се преглед на целите и задачите на дисертационния труд.

I. Исторически преглед на ризата в българския традиционен костюм. Части и предназначение.

В първа глава се разглежда произхода и развитието на ризата. Изясняват се трансформациите, които претърпява през различните периоди и под чуждо влияние, обособява се терминологията свързана с конструкцията ѝ. Най-задълбочено се разглежда ризата в периода XIX – XX век, когато и най-ясно са очертани видовете и структурата ѝ от различни изследователи и етнографи. Характеризират се и методите на кроене, свързани със свръхестествени вярвания, забраните и правилата, както и особеностите на разположението на декорацията. Отделя се внимание и върху названията ѝ в различните етнографски райони.

На базата на проучването и анализите върху значението на ризата тя е разгледана като белег за идентичност и носител на знаков код.

II. Исторически преглед на везбеня орнамент. Основни групи и значения.

В тази глава се прави обобщен исторически преглед, на произхода на символи и знаци, ползвани във везбената орнаментика. Обособяват се няколко групи везбени орнаменти, на базата на труда на проф. Иван Коев, и по отделно са разгледани по-известните символи. Включен е и характера на изработка, който обособява

различните етнографски райони. Разсъждава се върху темата за предаването на знаци, неотговарящи графично на значението си и предпоставките за това, както и състоянието на орнаментите в края на XIX и началото на XX век.

III. Определяне на значението на термина идентичност. Дрехите и символите като белег за идентичност в българското традиционно общество.

В трета глава се обръща специално внимание на идентичността - формирането ѝ, и компонентите ѝ. В този труд термина се разглежда от гледна точка на психологията и социологията, за да се изясни проявата му в културен и обществен характер. Ерик Ериксън е един от главните автори разглеждани в тази глава. Теориите му са съпоставени с вярванията и убежденията на традиционното общество, спрямо облеклото и неговия знаков код. Темата за индивидуалния Аз също е застъпена, поради проявата ѝ в индивидуализирането на везбените символи и търсенията на съвременния човек в тази насока. За да се разбере индивида дори от модна гледна точка, за да стане ясно как даден продукт или идея да му бъде поднесена, трябва да се проучи психологичната нагласа и характеристика. Освен индивидуалния Аз се обръща внимание и на колективната идентичност, която предполага центриране на групата към себе си и разграничение от други групи. Този процес може да се осъществи само в психологическото и социалното пространство, посредством конституираните културни норми и механизми. Затова може да се каже, че идентичността е културно обусловена, но всъщност време може и да създава социокултурни норми.

IV. Мястото на шевицата в XX и XXI век. Приложението ѝ в модата с технологични похвати. Трансформации, обуславящи новата форма на шевицата на XXI век.

В четвърта глава се разсъждава над въпроса за мястото на шевицата и везбената традиция в XXI век. Актуалността на темата за концептуалните измерения на историческия костюм от XIX век и неговата импликация в съвременната мода се състои в постоянното търсене на нови източници, на вдъхновение в модния свят. Също така и интересът към миналите разбирания и нрави, свързани с облеклото, както и неговата роля в обществото. Много актуална е темата, разглеждаща идентичността и предаването на конкретно значение на цялостния костюм, както и безбройните елементи в него. Посредством историята на модата откриваме периодично завръщане на елементи от различни епохи, но историческото облекло никога не се завръща като нещо застинало. Напротив. То се превръща в елемент допълващ модните разбирания на новото време. Логиката на появяване на новите форми и силуети е друга, а не такава, каквато е била в процеса на първоначалното им зараждане. Задълбоченото изучаване на развитието и изменението на основните форми на костюма през XIX век и техните импликации в модата на XXI век все пак се проявяват в различните конструктивни и декоративни решения, в използването на материалите и техните цветови съчетания, както и в комбинирането на различни по своя състав и структура платове, използвани при ушиване на дрехите. Всички тези елементи са характерни черти на изкуството и културата, проявени в общия стил на живот на обществото, които засягат живота на всеки негов член.

Обръща се внимание на предаването на шевиците като традиция, а и с научна, образователна стойност. Тук има две гледни точки, предаването на символите и знаците чрез модата, но и посредством науката. Тоест значението и изобразяването са с еднаква важност и трябва да бъдат предавани заедно.

Прави се изложение на маркетинговата гледна точка и как тя играе важна роля и прецедент, за създаването на модерен прочит на шевиците. Обстойно се разглеждат и методите чрез които това да стане - новите технологии AR и VR, както и техния принцип на работа. Поставянето на AR върху 3D обект е по-рядко срещан метод засега. Развитието и приложението на тази технология се обновява всекидневно, но примерите за поставяне на данни за AR разчитане в триизмерен обект са малко. На техническо ниво се появяват някои въпроси относно големината и структурата на сканирания обект, както и материалът, от който е изработен, но изяснят ли се тези въпроси залагането на информация в 3D би било постижимо. В този смисъл един от начините за прилагане на изначалната роля на везбените орнаменти е тъкмо този. Ако и символиката им е предадена заедно с графичното им изобразяване, то те биха

могли да изиграят ролята си от миналото - да са белег за идентичност, принадлежност и индивидуалност. Вярването е, че символите носят защита, или здраве, или друга ценност. Ако тези елементи са душата на шевицата, то те са „заклучени в нея като дух“. Дадени са примери за съвсем новото им приложение в модната индустрия. Заявени са и приносите базирани на трите компонента – традиция, мода и технология.

Заклучение

Според изследователи като Иван Коев традициите, които познаваме от края на XIX век отново са променени и лежат на по-стари основи. Промяната им е неизбежна, за да бъде разбрана и продължена тя трябва да е гъвкава и съобразена с разбиранята в дадения период от време, със знанията, икономиката, политиката. Новите поколения имат силна сензитивност към глобалните въпроси и поведението им започва да става различно от консуматорското, те търсят смисъл в дрехите и изказват мнение с тях. Все повече големи фирми преосмислят начина си на функциониране и се обръщат към природосъобразни методи, като често търсят примери в миналото и традицията на правене на дрехи.

Тук се наблюдава и интереса конкретно към българската традиция. Целия път за изработване на един аутфит е интересен и сложен и събужда възхита, заради времето и усилието, вложени в него. Затова и традиционния костюм е богат на знаци и съдържание. Това започват да търсят и марките, стойност на дрехата, която да е предадена не само заради качеството на материя и изработка, но и в съдържанието на послание или приложимост на дрехата. Не случайно предстоят промени в модния свят – свързани с производството на по-качествени дрехи за сметка на броя, производството на дрехи по заявка, включването на добавен елемент, който да е индивидуален за всеки клиент.

Естествено всичко това търпи промени, които в годините се дължат на всякакви влияния върху начина на живот на обществото. Промяната е естествен процес, съпроводен от будния интерес към опазването на знания, към сакралното им предаване от уста на уста.

Стремежът, за познаване на изначалния корен, да не се загуби той изцяло, е водещ и в промяната на традиции, в зависимост от настоящето положение на фактори,

влияещи на обществото. Значение има и гъвкавостта на традициите и как се видоизменят, за да продължат живота си, въпреки понякога загубата на основния смисъл. Като се вземе предвид всичко това, е видно, че принадлежността към дадената нация е силно развита още в миналото и се предава и в настоящето. Новият век, в който живеем е свързан с огромен набор от информация за света. И ако преди традициите са били изключително устойчиви, заради затворения свят на обществото, то сега, в наше време те са много по-трудно опазими.

В традиционното българско облекло ризата е основният носител на знаци. Голямо значение има нейната конструкция, която е силен белег за принадлежност и идентичност. Концептуалната ѝ актуалност е налице. Белезите и знаците, които всяка риза, а и цялостен костюм, носят на гледащия ги, са някогашният начин за предаване на позиция и съобщения – сравним с днешното комуникиране чрез визия и социални мрежи.

Основния знаков код, на който ризата е носител, е везбеня орнамент. Писмо предадено от древността. Културният заряд и информираност на всеки етап от историята пренася тези символи и знаци, като добавя по нещо от себе си. Така с времето тези знаци се натоваарват с още повече значения. В новия век хората боравят изключително със знаци. Те са нови, появили са се като резултат от развитието на обществото. Но дори и „нови”, тези знаци в по-голямата си част имат древна основа. Това е най-нормалният ход на предаване – чрез заимстване на основа, върху която се надгражда според моментните разбирания на обществото. По този начин със знанията предадени в историята за смисъла на везбената орнаментика, предадени от историята, могат да бъдат изградени нови, които да отговарят на социалния напредък и разбиранията на сегашното време. Като тук става въпрос за изчистване, за минимализиране на символа и връщането му към основно древно значение. От огромните изследователски трудове и проучвания става ясно, че везбената орнаментика, която познаваме днес в по-голямата си част наслоена с индивидуално значение. Един знак, в различни райони, се обогатява различно с добавяне на елементи със специфично значение за индивида, който изпълнява везбеня орнамент. Тоест върху простата основна фигура всеки добавя индивидуалност, за да носи символа социална и лична идентичност. И съответно той може да бъде върнат към чистата си форма и основа, за да приеме в себе си нови белези за идентичност и принадлежност, отговарящи на разбиранията на новия век.

В психологията заявяването на принадлежност и идентичност е от изключително значение за всеки индивид. Това обяснява и постоянното търсене на отговори, свързани с историята на всеки индивидуално, както и историята на неговата принадлежност. Неспиращия интерес за произхода и гена поражда нуждата от

ползване на символи като белези, изясняващи идентичността. Комуникацията между тези символи и знаци се води на друго ниво и е неотменна част от облеклото. Още от зората на историята на костюма се наблюдава „отбелязване“ на всеки спрямо националната и социалната му принадлежност. Това показва, че нуждата от ясна идентичност (социална или на аз-а) е на силно психологично ниво.

Във времето и български, и световни дизайнери пренасят елементи от традиционното облекло в свои колекции. Отношението им към традицията и стила, с който го предават, е впечатляващо, но основната роля на старинните орнаменти сякаш остава в сянка и се набляга на декоративната ѝ страна. Изключителното разнообразие и красота във везбените композиции заслужава да присъства в модната индустрия, но от огромно значение е предаването на информацията, която символите и знаците съдържат. Важно е да се влезе отвъд декорацията и да се пренесе езика на древността, с който везбените орнаменти говорят. Интеракцията между носещия и гледащия може да премине на ново ниво чрез средставата, които новите технологии предлагат. Модната индустрия е влиятелен инструмент, чрез който може да бъде предадена не само красотата, но и знанието, съдържащо се във везбената орнаментика. В това отношение употребата на новите технологии AR и VR в модната индустрия може да допринесе много.

Времето, в което живеем, предлага възможности да възродим тази традиция, да използваме смисловото значение на шевиците, тяхната роля и отредено място по един нов начин, през призмата на технологиите. Защо да не трансформираме шевицата в AR или VR изображение и различните белези на модерното общество в шевица? Маркерите, с които AR работи, изграждат модерната шевица, която може да бъде сканирана директно от дрехата, за да разкаже значението си и ролята, която играе за носещия я. Изображенията могат да изглеждат като копия на оригинална везба, но не се ли губи точно така индивидуалността, която трябва да показва? Поначало за да се предаде знание, то трябва да бъде разбрано и надградено. Тоест важно е процесът да не се прекъсва, а да има постоянно движение, което предполага развитие. Ако човек е запознат с основните символи и знаци, в техните изначални форми, той подсъзнателно ги видоизменя според своите индивидуални виждания и представи. Точно заради това броят на везбените орнаменти е огромен. За да се създадат „шевиците на XXI век“ трябва да се случи точно това надграждане. Могат да се създават напълно нови шевици по традиционен образец, но изградени по начин близък до възприятията на модерното общество, или по начин, който дава свобода на потребителя да персонализира изображението, наслаждавайки върху основата свои белези и знаци, за да придаде тази идентичност, която всеки търси. Технологиите и модата са двата инструмента, които могат да предадат знания и да дадат нов живот на шевиците.

VIII. Справка за приносите на дисертацията

- **Направено е цялостно изследване на „ризата“ и нейните съставни части като белег за идентичност.**

Ризата присъства като основен елемент в живота на човек, от раждането до смъртта, като ясно разграничава различните етапи от живота и индивидуалността на носещия. Бихме могли да твърдим, че тя сама по себе си е знак за принадлежност към социална група, а комбинацията ѝ с везбения орнамент, дори и с другите части на националния традиционен костюм, ѝ дават определението - **белег за идентичност**.

- **За пръв път се разглежда традицията, като перманентна модна тенденция - характерна с идентичността като самоцялост на базата на : Дрехата като постоянен код и дрехата като точен маркер за личността, не само в миналото, съвременността, но и в бъдещето.**
- **Изведена е дефиниция относно термина „идентичност“, от психологията, във връзка с ризата като белег за идентичност и социален статут в обществото.**

Идентичност е понятие, включващо в себе си психологически, философски, културни, исторически, социологически и политически фактори. И както чувството за идентичност на определен индивид се разглежда за особено съществено за него, то и усещането за принадлежност към определена култура се смята едновременно за важно и знак за благосъстояние, когато става съпрос за колективите. Ризата и знаковият код, който тя носи, е ясен белег за идентичност. Тя е характерен белег за цялото общество, разпознаваем като национална и социална принадлежност, и в същото време изключително индивидуализиран за всеки един. Тази дреха е абсолютно униклана и различна при всеки, но обединяващото звено, което прави индивида част от колектива, а знаците, с които е покрита - са решаващи за важността на същия индивид в смисъла на принадлежност към групата в различните етапи от живота.

- **За пръв път се говори за трансформиране на шевиците в нови форми, отговарящи на XXI век, посредством технологични похвати.**

Ако в древността предаването на везбените символи става чрез индивидуалния подход на всеки и неговите лични трансформации, виждания и знания, то на тази база това предаване и използване на символите може да битува и в новият век. Според проф. Ив Коев натуралният ход в трансформирането на везбените елементи е от сложни към по-прости и геометризирани форми. Именно това изглежда много логично и в днешното предаване на информация. Стилизирането на елементи до пълно изчистване е характерно както за изкуството, така и за модата. Това би могло да стане с помощта на AR технологията. Ако се извадят основните белези на различни везбени орнаменти, с цел опростяване на формите им, биха могли да бъдат подредени, подобно на везбените ивици около пазвите, върху аксесоар в различни форми. При сканиране на някои от изчистените геометрични форми с AR приложение върху нея, виртуално да се наслажда първообраза на дадения символ. Така – буквално - върху новите трансформации на старинната орнаментика могат да се проектират и „призраците“ на цялостния ѝ вид и форма.

- **За пръв път се използват похватите на AR (добавена реалност) и VR (виртуална реалност) за емблементиране на шевици и предаване на информация чрез облеклото.**

Предаването на везбената символика чрез тези AR (добавена реалност) и VR (виртуална реалност), не само може да възроди нейното ползване, но може да спомогне за коректното запомняне на информацията, която тя съдържа. Това е много важен аспект в предаването на знания за орнаментиката, защото с графичното изобразяване, винаги върви и смисъла, кодиран в него.

- **За пръв път се използва програмата Tilt Brush за създаването на визуално съдържание и тълкуване на основните видове шевици, което се емблементира в дреха или аксесоар посредством AR приложение.**
- **На база десертационния труд е изградена едногодишна програма с цел изучаване на български традиционен костюм като знаков код и белег за идентичност, както и употребата на AR и VR във връзка опазване и предаване на традицията.**

IX. Публикации по темата на дисертацията

Рафаела Рафаелова. (октомври, 2017) „Облеклото като знаков код за социален статус“, XIX Национална текстилна конференция 2017.

Рафаела Рафаелова. (ноември 2019) „Емблементирането на AR (добавена реалност) и VR(виртуална реалност) в облеклото.“, Eastern Academic Journal.